

Pertti Grönholm ja Heli Paalumäki

Nostalgia – Tunteita, muistoja ja identiteetin rakentamista

Tässä *Historiallisen aikakauskirjan* numerossa syvennytään nostalgiaan historiallisena tunteena ja kulttuuri-ilmiönä. Nostalgiaan on modernina aikana liitetty kaksijakoisia miellelyhtymiä, niin kultareunaista muistelua ja tunnelmointia kuin pakonomaista kaipuuta kadotettuun menneisyyteen.

Ihmistieteissä nostalgian tutkimuksen valtavirta oli pitkään kiinnostunut ilmiön persoonallisesta ulottuvuudesta, kuten tunnetiloista, menneen muistamisesta, psyyken vahvistamisesta ja identiteetin muodostumisesta. Mutta nostalgialla on merkittävä yhteisöllinenkin ulottuvuutensa, joka on erityisesti tällä vuosisadalla noussut humanististen ja sosiaalitieteiden tutkimuskohteeksi. Tällöin on tutkittu muun muassa nostalgian merkitystä kulttuuri-ilmiöiden, markkinoinnin ja kulutuksen, poliittisen retoriikan, yhteisöllisen muistamisen ja historian käytön näkökulmista.

Nostalgia on syntynyt diagnoosina sveitsiläisten sotilaiden kokemalle koti-ikäväälle 1600-luvun lopulla. Nuori lääkäri Johannes Hofer (1669–1752) tutki opinnäytteessään kotiseudultaan eroon joutuneiden sotilaiden oireita ja nimesi sairauden nostalgiaksi yhdistäen kaksi kreikan kielen sanaa *nostos* (kotiinpaluu) ja *algos* (tuska, kipu). Historioitsija Karin Johannissonin mukaan nostalgia miellettiin 1800-luvulla erityisesti kodistaan tai kotimaastaan eroon joutuneiden pakolaisten ja siirtolaisten katkeransuloiseksi (*bitterljw*) kai-

paukseksi ja jopa hengenvaaralliseksi sairaudeksi.¹ Käsitys nostalgiaista yksilön fysiologisena tilana hallitsi käsitystä nostalgiaista 1800-luvulla, mutta tämä ajatus on vaikuttanut vahvasti myös 1900-luvulla, jolloin nostalgiaa alettiin pitää lisäksi sopeutumattomuutena ja muutosvastarintana. Paikkaan kohdistuvan kaipauksen lisäksi nostalgian perinteeseen on 1800-luvun alusta lähtien mielletty kuuluvaksi menneisyyteen suuntautuva kaipuu.

Kaihoiset tunteet eheyttävät, vahvistavat ja altistavat

Oman aikamme psykologisissa ja sosiaalipsykologisissa tutkimuksissa on osoitettu, että nostalgiset tunteet toimivat motivaattorina monien elämämme valintojen taustalla; ne vaikuttavat muun muassa kuluttajakäyttäytymiseen ja suhtautumiseemme muutoksiin.² Tämä tunnetila on itsessään kompleksinen sekoitus menetyksen aiheuttamaa tuskaa ja muistamisen tuottamaa mielihyvää, mutta nostalgian tuska ei ole pistävää eikä sen mielihyvä yltäkyläistä.³

Tutkijat ovat viime aikoihin saakka olleet eri mieltä siitä, onko katkeransuloinen kaiho psyyken kannalta positiivinen vaiko negatiivinen tunne. Vaikka käsitys nostalgian kaksijakoisuudesta hyväksytään laajasti, useimpien tutkimusten mukaan nostalgisten tunteiden vaikutus ja voima ovat voittopuolisesti myönteisiä. Kyky kokea nostalgiaa nähdään usein minäkuva-

1. Karin Johannisson, *Nostalgia. En känslas historia*. Bonnier Essä, Bonnier 2001, 11.

2. Paula Sweeney, *Nostalgia reconsidered*. *Ratio*. 33 (2020), 184.

3. Nico H. Frijda, *The Laws of Emotion*. Lawrence Erlbaum Associates 2007, 87–88.

ja identiteettiä eheyttävänä henkisenä voimavarana, etenkin vastoinkäymisten ja suurten muutosten keskellä.⁴ Yksilöllisen nostalgian tutkimus on 2000-luvulla laajentunut varsin monitieteiseksi ja senkin vuoksi nostalgiaa ilmiönä ja käsitteenä on pyritty määrittelemään tarkemmin ja aiempia perusoletuksiakin on haastettu.

Filosofi Paula Sweeney on kritisoinut ihmistieteissä yleistä käsitystä⁵, jonka mukaan nostalgia kohdistuu aina menneisyyteen ja sisältää tunteen menneen saavuttamattomuudesta. Sweeney kiistää tämän ja esittää, että nostalgia kiinnittyy ennen kaikkea suhtautumiseemme muutokseen. Hänen mukaansa nostalgia on kaipuuta aiemmin koettuun kompleksiseen tunnetilaan, joka kiinnittyy toisiinsa liittyviin tapahtumiin ja aistimuksiin. Kaipausta ei hänen mukaansa kohdistu itse historialliseen tapahtumaan, vaan niihin tunteisiin ja tunnelmiin, joita tapahtuma ja kokemus henkilössä herättivät. Nostalgiaa ei Sweeneyn mukaan pitäisikään ajatella irrationaalisenä haluna kokea jokin tapahtuma, aika tai paikka uudelleen, vaan rationaalisenä pyrkimyksenä irrottautua nykyhetken kokemuksista ja etsiä turvaa aiemmin koetuista tunteista.⁶

Sweeneyn mukaan henkilökohtainen nostalgia on ambivalentti tunne, koska me voimme paitsi tietoisesti kaivata toiseen aikaan tai paikkaan, myös tulla johdatelluiksi nostalgisiin tunteisiin ulkopuolisilla, affektiivisilla ärsykkeillä. Nostalgiaan on siis olemassa sekä tunteikas (*sentient*) että aistikas (*sensory*) tiensä.⁷

Ensimmäinen reitti kytkeytyy sekä muistoihin assosioituneisiin tunteisiin että nykyhetken kokemuksista kumpuaviin emootioihin, esimerkiksi tyytymättömyyteen, jotka kohtaavat aktiivisessa pohdinnassa. Kaipuun kokeminen on vapaaehtoista, tietoista ja tarkoituksellista toimintaa, jolloin sen avulla voidaan pyrkiä aktiiviseen muu-

tokseen. Tunteikas tie nostalgiaan mahdollistaa myös sen, että esimerkiksi poliitikot ja markkinoijat pystyvät kiinnittämään huomionsa haluamiinsa asioihin, huolimatta siitä, että kaipauksen nostatus ei yksinään takaa minkään päämäärien saavuttamista.⁸ Nostalgia näyttää silti avaavan ihmismieleen herkän vaikutuskanavan.

Vielä vähemmän ihmisen hallittavissa ja manipuloitavissa on Sweeneyn mukaan aistikokemuksiin ja välittömiin affekteihin perustuva nostalgisuus. Nostalgisen kokemuksen saattaa laukaista jokin tuoksu, musiikki, esine tai tilakokemus, jolloin tunne tulee yllättäen ja ihmisen tahdosta riippumatta. Usein nostalgisen kokemuksen laukaivat affektit jäävät kokijaltaankin tunnistamatta.⁹

Nostalgialla rakennetaan kertomuksia ja yhteisöllisyyttä

Nostalgia on uuden ajan alusta asti ymmärretty myös kulttuuri-ilmiönä. Koti-ikävästä tunteena on kuvauksia jo antiikin ajalta, mutta vasta tunteen nimeäminen ja tieteellinen määrittely laajensi nostalgian yksilön tuntemuksista sosiaaliseksi ilmiöksi.¹⁰ Kirjallisuuden ja lehdistön välittämänä nostalgian käsite omaksuttiin moniin länsimaisiin kieliin ja yhteiskuntiin. Visuaalisen median aikakaudella nostalgian tunteiden kuvaus ja käsittely on laajentunut globaaliksi.¹¹

Viimeisten 30 vuoden kuluessa ihmistieteissä on tehty runsaasti tutkimusta nostalgisten tunteiden jakamisesta ja suhteesta identiteetteihin, historiakäsityksiin ja politiikkaan. Useissa tutkimuksissa on havaittu, että yhdessä koettu nostalgisten tunteiden jakaminen tiivistää ryhmän sisäistä yhteenkuuluvuutta ja käsitystä itsestään, mutta samalla se voi luoda rajoja ja vahvistaa ennakkoluuloja ulkopuolisia kohtaan.¹² Nostalgiaa yhdessä kokevat ihmisryhmät voivat olla niin

4. Anouk Smeekes, National nostalgia. A group-based emotion that benefits the in-group but hampers intergroup relations. *International Journal of Intercultural Relations* 49 (2015), 54–55.

5. Ks. esim. Svetlana Boym, *The Future of Nostalgia*. Basic Books 2001, xv–xvi.

6. Sweeney 2020, 185–187. Vrt. Pertti Grönholm, & Heli Paalumäki, Nostalgian ja utopian risteyksessä. Keskusteluja modernin kaipuun merkityksistä ja aikaulottuvuuksista. Teoksessa Pertti Grönholm & Heli Paalumäki (toim.) *Kaipaava moderni. Nostalgian ja utopian kohtaamisia Euroopassa 1600-luvulta 2000-luvulle*. Historia mirabilis 11. Turun historiallinen yhdistys 2015, 20–22.

7. Sweeney 2020, 188.

8. Sweeney 2020, 188.

9. Sweeney 2020, 188.

10. Jean Starobinski & William S. Kemp, The Idea of Nostalgia. *Diogenes* 14:54 (1966), 81–82.

11. Ks. tarkemmin esim. Antto Vihma, *Nostalgia. Teoria ja käytäntö*. Teos 2021, 58–77.

12. Ks. tarkemmin esim. Smeekes 2015, 55.

etnisiä ja uskonnollisia yhteisöjä, alakulttuuri- ja harrastusryhmiä, sosiaaliluokkia, poliittisia puolueita, kansalaisjärjestöjä kuin kansakuntia.

Teoreettisessa keskustelussa on usein todettu, että erityinen tarve kollektiiviselle nostalgialle sekä sen identiteettiä ja jatkuvuutta vahvistavalle vaikutukselle syntyy yhteiskunnallisten muutosten ja siirtymien yhteydessä, etenkin väestöä laajalti koskettavien epäjatkuvuuksien aikana.¹³ Historiasta aletaan etsiä vastauksia eksistentiaaliin kysymyksiin, kuten ”keitä me olemme”, ”millaisia me olemme” ja ”mistä me tulemme”.¹⁴

Sosiaalipsykologisissa tutkimuksissa on lisäksi osoitettu, että identiteetin epäjatkuvuus aiheuttaa stressiä ja ahdistusta, mikä puolestaan vaikuttaa yksilön ja ryhmien kokemuksiin identiteetistään. Kollektiivinen nostalgia yhteisesti koettua kohtaan on tutkimusten mukaan yksi keino eheyttää identiteettiä niin yksilötasolla kuin erilaisissa yhteisöissä. Samalla nostalgiset tunteet voivat vahvistaa nostalgisen yhteisön käsitystä itsestään moraalisenä yhteisönä, sillä sen jäsenet kokevat velvollisuudekseen ylläpitää ja vahvistaa yhteisön jatkuvuutta.¹⁵

Jos kollektiiviseen nostalgiaan liittyy vahva historian moraalinen ulottuvuus eli menneisyydestä etsitään vastauksia eettisiin kysymyksiin,¹⁶ voi nostalgia ilmetä myös menneisyyden katteetomana idealisointina sekä valittujen yhteisten kokemusten tai yhteisöä määrittelevien piirteiden ylikorostuksena. Sweeneyn esittämän kritiikin näkökulmasta tällainen nostalgia on puhtaasti kollektiivisen muistamisen tulosta. Yhteisö määrittelee muistamiselle sellaisia sisältöjä ja tapoja, jotka ylittävät yksittäisen ihmisen kaipuun hänen omiin tunteisiinsa. Kollektiivinen nostalgia antaa tunteille eksistentiaalisia ja moraalisia merkityksiä.

Avoimia tulevaisuuksia ja historiatietoisuutta

Edellä mainitun lisäksi nostalgia on tutkimuksellinen näkökulma länsimaiseen aikakäsitykseen ja modernin aikakauden historiaan. Nostalgiaa on tutkittu kirjallisuuden- ja kulttuurintutkimuksessa, millä on ollut suuri merkitys ilmiön analyttiselle tarkastelulle historiallisessa perspektiivissä. Historiatieteissä nostalgiaa on tarkasteltu osana kulttuurista muistamista, historiakulttuuria ja historian käyttöä, ja lisäksi on tutkittu esimerkiksi nostalgian suhdetta utopioihin.¹⁷

Länsimaiden historiassa nostalgia voidaan ymmärtää modernin aikatietyyden tuotteena, jolle on ominaista avoin tulevaisuus ja tietoisuus menneisyyden palaamattomuudesta. Nykyisyys on modernin aikakäsityksen kiintopiste, jolla ei ole jatkuvuuden tuomaa pysyvyyttä. Nykyisyyden hahmottaminen vaatii jatkuvaa tulkintaa suhteessa menneisyyteen ja tulevaisuuteen. Juuri kaipaus menetettyyn olotilaan tekee nostalgiaa modernin tunteen, joka ei olisi ollut mahdollinen ennen modernia aikakäsitystä ja edistysajatusta.¹⁸

Tunteiden historiassa nostalgia on erityinen paikka, koska se elää yksilön aikatietyyden ja yhteisesti jaetun ja muistetun historian välimaastossa. Ranskan suuren vallankumouksen silminnäkijäkertomusten ja nostalgian synnyn yhteyttä tutkinut Peter Fritzsche on todennut, että nostalgia oli riippuvainen historiallisen prosessin käsitteestä, joka liitti henkilökohtaiset kokemukset osaksi yksilön elämän ylittävää historian kulkua. Edistykseksi nimetty prosessi ylitti yhteiskuntien, maiden ja maanosien rajat ja erotti menneen ajan nykyisyydestä. Nostalgian kannalta olennaista oli, että vallankumouksen kokeneiden kertomuksissa eivät niinkään painottuneet itse tapahtumat vaan henkilökohtaiset tunteet, joita menetykset herättivät.¹⁹

13. Ks. esim. Vihma 2021, 58–61, 87.

14. Ks. esim. Pertti Grönholm, & Heino Nyssönen, Historian käyttö ennen ja nyt. Faktana ja fiktiona. *Kosmopolis* 49:3 (2019), 18–19.

15. Smeekes 2015, 56.

16. Grönholm & Nyssönen 2019, 20–21.

17. Ks. tarkemmin esim. Grönholm & Paalumäki 2015, 13–15.

18. Ks. esim. Anu Keinänen, Nostalgia utopioina. Tilallinen aikakäsitys varhaismodernissa Englannissa. Teoksessa Pertti Grönholm & Heli Paalumäki (toim.) *Kaipaava moderni. Nostalgian ja utopian kohtaamisia Euroopassa 1600-luvulta 2000-luvulle*. Historia mirabilis 11. Turun historiallinen yhdistys 2015, 33–47; Reinhart Koselleck, *Zeitschichten. Studien zur Historik*. Suhrkamp Verlag 2000, 131–132.

19. Peter Fritzsche, Specters of History. On Nostalgia, Exile, and Modernity. *The American Historical Review*, 106:5 (2001), 1588–1589.

Nostalgia ei ollut sidottu todelliseen historialliseen tapahtumaan vaan ammensi vapaasti muistetusta tai kuvitellusta menneisyyden kokemuksesta. Sen ytimessä olevien eron ja tyytymättömyyden kokemusten on katsottu kumpuavan usein siitä, että asiat eivät ole kehittyneet siihen suuntaan kuin oli odotettu ja toivottu.

Svetlana Boym toi teoksellaan *The Future of Nostalgia* (2001) nostalgiset tunteet osaksi yksilön identiteettipohdintoja ja suuntautumista tulevaisuuteen. Hänen sittemmin laajalti sovellettu erottelunsa eheyttävään (*restorative*) ja pohdiskelevaan (*reflective*) nostalgiaan teki nostalgiasta aiempaa analyttisemmän käsitteen. Boymin tapa tyypitellä nostalgiaa on vaikuttanut keskeisesti nostalgian tutkimukseen ihmistieteissä viime vuosikymmeninä. Boymin mukaan nostalgialle on ollut ominaista nimenomaan ajatuksellinen vapaus valita menneisyyden kertomus ja rakentaa se uudelleen nykyisyydessä, nykyisten tulevaisuuden näkymien mukaan. Nostalgia ei hänen mukaansa varsinaisesti kohdistukaan menneisyyteen vaan siihen, millaiseksi menneisyys olisi voinut kehittyä.²⁰ Nostalgisen kaipauksen kohteena voivat olla esimerkiksi mennyt kuvitelma tulevaisuudesta ja sellaiset toteutumattomat toiveet, joista on tullut yksilön tai yhteisön keskeisiä identiteetin rakennusaineita.²¹

Eheyttävä (myös utooppinen) nostalgia kohdistuu menetettyyn aikaan tai paikkaan, johon liittyy miellyttäviä miellejyhtymiä ja sisältää toiveen menetetyin maailman tai jonkin sen ominaisuuden palauttamisesta. Menetetyksi kuvattu tilanteen palauttamisen mahdollisuus tarjoaa maaperän myös poliittisen yhteisön rakentamiselle.²² Pohdiskeleva (myös tulkitseva) nostalgia puolestaan tarkoittaa nostalgiaa, joka ei ole rajautunut tiettyyn paikkaan ja aikaan, vaan vaalii irrallisuuden ja etäisyyden tunnetta sinänsä. Pohdiskeleva nostalgikko on tietoinen menneisyyden palautumattomuudesta ja suhtautuu ironisesti omaan nostalgisuuteensa.²³ Pohdiskeleva nostalgia luontuu vaikeasti poliittisen toiminnan

perustaksi, mutta se tarjoaa loputtomiin mahdollisuuksia affektiivisilla menneisyysviittauksilla leikittelyyn, jota myös populaari- ja kulutuskulttuurissa on hyödynnetty.

Neljä näkökulmaa nostalgiaan

Tämän teemanumeron neljä tutkimusartikkelia avaavat keskenään erilaisia näkymiä sekä nostalgiaan ilmiönä että siihen, miten nostalgiaa voi käyttää historian tutkimuksessa tulkinallisena käsitteenä.

Nostalgia on yksi tapa rakentaa suhdetta menneisyyteen ja kertoa siitä. Marja Lahelma analysoi artikkelissaan sitä, kuinka taiteen historian kirjoittaminen ja taidekritiikki sekä niiden piirissä käytetyt määritelmät, käsitteet ja periodisoinnit ovat historiallisia eli kytköksissä oman aikansa arvoihin ja pyrkimyksiin. Lahelma tulkitsee nostalgian käsitteen kautta sitä, miten kaksi maailmansotien välisen ajan merkittävää suomalaista taidevaikuttajaa, Ludvig Wennervirta ja Onni Okkonen rakensivat kuvaa Suomen kultakauden taiteesta.

Hyvän ajan tai paikan muisteleminen voi olla myös selviytymiskeino. Anna Hukka tutkii artikkelissaan Ruotsiin Virosta muuttaneen pakolaiskirjailija, tutkija ja toimittaja Valev Uibopuun kirjeenvaihtoa. Hukka erittelee ja tulkitsee sitä, kuinka lapsuuden ja nuoruuden kotiin kohdistuva eron kokemus ja kaipaus ilmenevät Uibopuun teksteissä ja sitä, miten nostalgia rakensi vieraalla maalla kirjailijan identiteettiä, yhdistäen sen eri paikkoihin, aistimuksiin ja materiaalisuuteen.

Suhteemme jaettuun menneisyyteen muuttuu ja elää yli sukupolvien. Jari Nikkola analysoi artikkelissaan Yhdysvalloissa syntyneiden toisen ja kolmannen polven amerikansuomalaisten siirtolaisten suhdetta nostalgiseen muistamiseen ja kaipuun kokemukseen. Hänen aineistonaan ovat Jingo Viitala Vachonin, Jane Piirron ja Inkeri Väänänen Jensenin omaelämäkerralliset tekstit, joissa muistelu ja identiteetin pohdinnat limittyvät ylisukupolvisiin emotionaalisiin kipupistei-

20. Boym 2001, xvi–xvii; ks. myös Patrick H. Hutton, Preface. Reconsiderations of the Idea of Nostalgia in Contemporary Historical Writing. *Historical Reflections / Réflexions Historiques* 39:3 (2013), 4.

21. Tämän ajatuksen siivittämänä olemme tarkastelleet nostalgian ja utopian risteyskohtia *Kaipaava moderni* -antologiassa (2015).

22. Nostalgiaista poliittisten liikkeiden käyttövoimana ks. laajemmin Vihma 2021, 132–191.

23. Boym 2001, xviii.

siin, kuten monien suomalaistenkin kohtaamaan ylenkatseeseen, leimaamiseen ja syrjintään.

Miten musiikki toimii muistin nostalgisena tilana, kysyy Topi Vainikainen, joka analysoi artikkelissaan Pirkko Saision kirjoittamaa ja Timo Torikan ohjaamaa näytelmää *Baikalin lapset*, joka esitettiin KOM-teatterissa vuonna 2002. Esityksessä nostalgisia sävyjä sisältäviä lauluja käytettiin paitsi rakentamaan historiallista kertomusta menneisyydestä, myös osana ylisukupolvista pohdintaa taistolaisuudesta ja sen perinnöstä.

Kiitämme lämpimästi kaikkia tähän numeroon kirjoittaneita hyvästä yhteistyöstä.

Yleisen historian dosentti **Pertti Grönholm** on historian yliopistonopettaja Turun yliopistossa.

Sähköposti: pergro@utu.fi

FM **Heli Paalumäki** on yleisen historian väitöskirjatutkija Turun yliopistossa. **Sähköposti:** helpaa@utu.fi